

Pregledni rad

VOJNA KRAJINA U AUSTRIJSKOJ HISTORIOGRAFIJI POSILIJE 1945.*

Nenad Moačanin

Razmjerno je ograničen broj pokušaja što su ih poduzimali austrijski historičari poslije II svjetskog rata da rješavaju problematiku povijesti Vojne krajine, koja, uostalom, za užu austrijsku povijest (napose političku) nema mnogo manje značenje no za povijest hrvatskog, srpskog, pa i ostalih naroda Jugoslavije. Vrijednost tih radova veoma je nejednaka, pri čemu se rezultati kreću u rasponu od potpunih promašaja u radovima na nivou (loše) publicistike, do donošenja dosta vrijednih i novih podataka te pojedinih dobrih zapažanja. Iako je u kvantitativnom pogledu sigurno napisano više slabijih nego boljih redaka, to i ne mora tako negativno djelovati na opću bilancu, s obzirom na činjenicu da se najslabiji radovi doista ne mogu tretirati kao prava historiografija. Stoga bismo se u ovom osvrtu, potaknuti težnjom da se naglasi postojanje perspektive za ozbiljniji razvoj, kretali putem »od goreg ka boljem«, bez obzira na kronološki slijed objavljivanja pojedinih radova.

Nikolaus von Preradovich¹ (rođen 1917. u Kotoru) čini se da se smatra, s obzirom na porijeklo, osobito pozvanim tumačem povijesti Vojne krajine. On je profesionalni historičar, promoviran u Grazu 1949. Deset godina je bio privatni docent na gradačkom sveučilištu. Od 1966. bio je zamjenik voditelja Instituta za proučavanje historijskih vodećih slojeva u mjestu Bensheim a./d. Bergstrasse. Od njegovih djela izdavač ističe: »Die Führungsschichten in Österreich u. Preussen«, Wiesbaden 1955. Bavljenje »vodećim slojevima« došlo je do izražaja i u njegovoj povijesti Vojne krajine.

Preradovicjeva knjiga nije opskrbljena znanstvenim aparatom, što samo po sebi ne bi predstavljalo jako velik nedostatak kad bi se radilo o znanstvenoj sintezi dotad postignutih rezultata više nacionalnih historiografija. Na žalost, njegova povijest Vojne krajine prije bi se mogla nazvati sentimentalno-zabavnim romanom namijenjenim malograđanskoj publici koja želi uživati u staroj slavi Habsburške Monarhije. Zato se kao jedan od glavnih nedostataka javlja izostanak bilo kakvih podataka o literaturi kojom se autor

* Ovaj je osvrt izrađen na temelju dostupne literature. Nije vjerojatno da eventualno propušteni radovi imaju nekog većeg značenja.

¹ Nikolaus von Preradovich, *Des Kaisers Grenzer. 300 Jahre Türkenabwehr*, Wien-München-Zürich 1970. 320 str., 24 ilustracije, 2 karte.

služio, uslijed čega je često vrlo teško ustanoviti odakle je crpio podatke. Ipak se sigurno može konstatirati da se pisac uvelike koristio poznatom Vaničekovom poviješću Vojne krajine, odakle je preuzeo i brojne propuste.

Tako npr. Preradovich tvrdi da se »srpske izbjeglice« 1538. naseljavaju u Gornjoj Slavoniji. Podloga za tvrdnju je privilegij kralja Ferdinanda »Srbima ili Rašanima« iz godine 1538. Da je ova Vaničekova tvrdnja netočna, tvrdili su još stariji historičari kao Lopašić (Karlovac, Zagreb 1879), Bidermann (*Die Serben-Ansiedlungen in Steiermark u. im Varasdiner Grenz-Generalate*, u: *Mittheilungen des historischen Vereines für Steiermark*, Graz 1883) te Grbić (Karlovačko vladičanstvo I, Karlovac 1889). Isprava iz 1538. dana je preseljenicima dok su još bili na turskom području, prema čemu je jasno da se iz nje ne vidi gdje ti ljudi stanuju na habsburškom teritoriju. Pitanje njihova definitivnog naseljenja — ne u Gornjoj Slavoniji nego u Žumberku — konačno je riješio Ivić u svojim radovima »Migracije Srba u Hrvatsku tokom 16., 17., i 18. stoleća« (*Srpski etnografski zbornik* XVI, 1923) i »Iz novije prošlosti Srba Žumberčana« (*Spomenik SKA* LVIII, 1923). U novije vrijeme upozorio je na prepisivanje te Vaničekove pogreške F. Moačanin (O nekim problemima iz historije Vojne krajine I, *Historijski zbornik* XVII, 1964).

Bilo bi zamorno detaljno nabrajati sve greške koje je pisac preuzeo od Vaničeka. No on kadšto pokazuje nepoznavanje kraj.ške povijesti za koje Vaničeka ne možemo kriviti. Tako Preradovich tvrdi da su na kršćansko područje u Hrvatsku i Kranjsku prelazili »hajduci — u tehničkom smislu razbojnici« (str. 13—14) — da bi sačuvali slobodu sebi i svojim obiteljima. Moguće je da je među preseljenicima iz Turske bio i koji hajduk. Međutim, poznato je da osnovnu masu preseljenika iz Turske sačinjavaju vlasii, tj. dotadašnji privilegirani red turske raje, koji su kao kršćani u Osmanskom carstvu uživali povlastice i zato obavljali pomoćnu vojnu službu (napose u pograničnom području). Razlog njihova prelaženja nije neka svjesna težnja za nacionalnom ili vjerskom slobodom (pogotovu su pravoslavni vlasii mogli na habsburškom teritoriju očekivati prije sužavanje, nego proširenje vjerskih sloboda), već očuvanje povlaštenog položaja kada im je on bio ugrožen u Turskoj.

Isto tako ne odgovara činjeničnom stanju autorova konstrukcija da se uskocima — tu je pravilno upotrijebljen najuobičajeniji termin XVI stoljeća za preseljenike, pretežno Srbe — zajamčuje odmah i bez pogovora sloboda vjeroispovijesti. Takvih garancija nije bilo do konca XVII st., kada je prve privilegije koji garantiraju slobodu pravoslavne vjeroispovijesti dobio patrijarh Arsenije III prilikom tzv. velike seobe Srba. Pa i ti su privilegiji dani zapravo uz pretpostavku da će se Srbi nakon uspješno završenog rata vratiti u svoju staru postojbinu i tamo uživati vjersku slobodu. U XVI st. zbog turske opasnosti i krize katoličke crkve u vezi s Reformacijom, vlasti naprosto ignoriraju vjersku pripadnost dijela preseljenika. U XVII st. svi pravoslavni preseljenici, uključujući i one u Žumberku, potpadaju pod vladiku u Marči, koji je službeno grkokatolik, podložan zagrebačkom b.skupu. Drugo je pitanje činjenica da se vlasti zadovoljavaju sve do propasti vladike Mijakića (upletenog u zrinško-frankopansku urotu) samo formalnim priznanjem unije,

znajući da je stvarno stanje drugačije. Vlasti ne žele vršiti pritisak za realno provođenje unije iz straha od pobune koja bi mogla ugroziti sigurnost granice. Taj se pritisak javlja tek nakon propasti urote i Mijakića. Trajniji uspjeh unije onemogućili su Arsenije III i njegovi nasljednici koji su uspjeli i preseljenike u Hrvatskoj uključiti u svoje privilegije. Naprotiv krajiški privilegiji u pravom smislu riječi nikada nisu sadržavali neke vjerske povlastice. Pisac nema sreće ni u konkretnom prikazivanju seoba iz Turske. Po njemu su preseljenici 1535. došli u Kranjsku, a te su godine u stvari naseljenici u Žumberku iz 1530. dobili privilegije. Preseljenike iz 1538. premješta iz Žumberka u Gornju Slavoniju te spominje (prema Vaničeku) navodnu seobu Morlaka iz Dalmacije 1580. god. Tu se vjerojatno radi o Morlacima iz okolice Trogira koji su u to doba molili privilegije da im uskoci ne pričinjavu štete i da ih ne odvede u ropstvo. Ti su Morlaci bili i ostali na turskom teritoriju (Moačanin, n. dj. 348—9). Naprotiv, o velikom naseljavanju vlahu u Slavoniju koncem XVI, odnosno u Hrvatsku tijekom cijelog XVII st. autor uopće ne govori, iako je upravo to preseljavanje izazvalo teritorijalno odvajanje Vojne krajine od Hrvatske.

Idličan odnos kralja i hrvatskih staleža za vrijeme neposredne turske opasnosti kako ga prikazuje Preradovich, nije nikada postojao. Naprotiv, hrvatski su se staleži neprestano žalili na svoj krajnje težak položaj i nedovoljnu kraljevu pomoć. Oni se nisu žalili, kako to hoće Preradovich, što kralj drži strane trupe »na svetom tlu domovine«, nego na ekscese stranih trupa, u prvom redu njihovih zapovjednika. Raseljavanjem vlahu od XVI st. dalje, staležima je faktički oduzet dio njihovih posjeda, a kako novi naseljenici nisu priznavali ni političku vlast bana i Sabora, sužena je i politička vlast hrvatske feudalne klase i uistinu prepolovljena država. Cijeli taj složeni proces Preradovich prikazuje zbrkano, u poluironičnom tonu, što sugerira zaključak da je kralj bio dobar staležima kad ih je branio od Turaka, a u časovima jenjavanja turske opasnosti da su staleži prema njemu pokazivali sramotnu nezahvalnost. To očigledno nije znanstvena analiza već vulgarizacija historije.

Između mnoštva ovakvih postupaka naveli bismo još nekoliko. Tako Preradovich tumači odbijanje krajišnika u Varaždinskom generalatu »da se podlože popovima« činjenicom da je većina krajišnika bila srpskog porijekla i prema tome pravoslavne vjere, dok je hrvatska kraljevina bila strogo katolička. U stvari, odbijanje krajišnika nije bilo upereno protiv nekog »katoličkog« napada na vjersku slobodu, nego protiv zagrebačkog biskupa kao najvećeg feudalnog gospodara na području Varaždinskog generalata, a njega vlasi nisu naprosto htjeli priznati za svog zemaljskog gospod. Podjednako je neozbiljno tumačenje nastanka velike bune u ovom generalatu otporom krajišnika da nabavljaju nove uniforme. Uzrok bune bila su tzv. krajiška prava (Militar Graenitz Rechten) iz 1754. kojima je praktički ukinuta krajiška samouprava i kojima je Varaždinski generalat izjednačen u pogledu prava s dotada manje privilegiranim karlovačkim (izjednačenje obaju generalata Preradovich pripisuje ranijim reformama vojvode Hildburghausena što nije točno). Pored toga jedan od osnovnih uzroka bune bile su i mnogobrojne zloupotrebe koje su na račun krajišnika vršili vojni komandanti. Opisujući ovu bunu

Preradovich zaključuje da su »takozvani revolucionari« bili arhi-konzervativci. Točno je da su ovi krajišnici bili konzervativni jer su htjeli sačuvati privilegije feudalnog porijekla koji su im davali pravo na bolji položaj čak i od ostalih krajišnika, no nitko ih do sada u povijesnoj literaturi — s pravom — nije nazvao »revolucionarima«.

Također ne stoji ni tvrdnja da su pravoslavnim Srbima u Varaždinskom generalatu bili sumnjivi katolički Hrvati zbog svoje vjere. Činjenica je da krajišnici obiju vjeroispovijesti traže 1755. da se u interesu mira uklone unijati, zapravo unijatski kler koji je praktički bio bez vjernika na tom terenu. Govoreći o potešćicama Preradovich ističe kao bitni zahtjev (das Wesentliche) molbu za zaštitu od vjerskog ugnjetavanja. To također ne stoji. Naprotiv, pisac u pogledu sadržaja potešćica izostavlja dva bitna zahtjeva: ozakonjenje predstavnštva generalata pod nazivom »općina ili deput.rci«, te slobodno raspolaganje nekretninama. Dok autor naširoko raspreda o stvarima bez značenja za povijest Vojne krajine, kao npr. o pustolovinama baruna Trenka, dotle o osnovnom krajiškom zakonu iz 1807, koji ima prelomno značenje za krajišku povijest, govori više nego fragmentarno u ciglih 29 redaka.

Prikazujući posljednju fazu povijesti Vojne krajine, autor se osvrće i na nacionalni preporod Hrvata i Srba, pa odatle saznajemo da je Lj. Gaj uveo u »Danicu Ilirsku« »srpski jezik«, da je srpska knjiga u XVIII st. bila pisana »starocrkvenoslavenskom jeziku«, da su Garašaninove »nove smjernice« (misli na »Načertanija«) slijedile obje srpske dinastije i da ih sada slijedi maršal Tito, kao i druga slična »iznašašća« N. von Preradovicha.

Pomanjkanje poznavanja pravih činjenica iz krajiške povijesti kao i sposobnosti ozbiljnije znanstvene analize historijskog razvitka pisac nadoknađuje nerazmjerno opširnim prikazom pojedinih događaja iz općeevropske odnosno habsburške povijesti. Umjesto stvarne analize i tumačenja pojedinih fenomena on nas često otpravlja doskočicama kao npr. »nova metla dobro mete« (neue Besen kehren gut). Katkada također priča pakosne šale koje su vjerojatno kolale među umirovljenim krajiškim oficirima njemačkog porijekla u Grazu, kao npr. o kapetanu koji je na primanju kod bana navodno popio vodu za pranje ruku misleći da se radi o piću, i poslije se kod kuće žalio kako ga je ban loše počastio. Pisac očigledno s obzirom na svoje porijeklo smatra da može tumačiti hrvatske izraze germanofonom čitateljstvu, pa tako npr. naziv mjesta Topolovac prema Preradovichu potječe od riječi »topolo« što njemački znači »heiss«.

Kiszlingovi »Hrvati«² nisu znanstveno djelo nego politički pamflet koji treba da uvjeri Hrvate da su im u njihovoj tragičnoj prošlosti najbolji prijatelji ipak bili Habsburgovci, te da ih na taj način pripremi za eventualne nove političke kombinacije u podunavskom prostoru. Kako je starijoj historiji Vojne krajine u toj knjizi posvećeno jedno cijelo poglavlje, a i novija se krajiška povijest spominje na odgovarajućim mjestima u daljnjem izlaganju, te kako novija inozemna literatura o Krajini citira i taj rad, potrebno je da se na nj ovdje osvrnemo.

² Rudolf Kiszling, Die Kroaten. Graz-Köln 1956. 266 str., 2 karte u prilogu.

Kiszlingovo poznavanje krajiške povijesti osniva se na podacima iz druge ruke, a prema bilješkama se vidi da se oslanja uglavnom na zastarjelog Vaničeka, te djelo Schumachera »Des Reiches Hofzaun« pisano za vrijeme II svjetskog rata s priličnim poznavanjem, ali i interpretacijom u velikonjemačkom duhu. Koristio se također i bezvrijednom knjižicom koju je napisao, isto tako za rata, Hugo Kerchnawe. Kvaliteta teksta ovisi o kvaliteti pojedinačnog predložka, a nešto novo iz tog djela ne možemo naučiti.

Zbornik radova posvećen povijesti Vojne krajine³ nesumnjivo predstavlja vrijedan prilog historiografiji, prije svega zahvaljujući obilju novih podataka koje autori donose iz izvorne građe. S druge strane, mjestimično učinjene greške i propusti (napose pri pokušajima sintetskih zahvata) nisu takvi da bi sramotili svoje autore, kao što je to bio slučaj s prethodno prikazanim djelima. Radove o kojima će biti riječi u nas je već prikazao i ocijenio F. Moačanin (*Arhivski vjesnik* 17—18, 1974—1975, str. 429—31), pa ovdje možemo uglavnom ponoviti njegov sud.

Franz Kaindl (»Die k. k. Militärgrenze — zur Einführung in ihre Geschichte«) nije uspio dati uvod koji bi istovremeno bio sažet, pregledan i zasnovan na provjerenim rezultatima historiografije. Pored suvišnih detalja koji smetaju preglednosti teksta, ima i većih netočnosti. To osobito vrijedi za tvrdnju da je Vojna krajina bila »ausgestattet mit Souveränitätsrechten«. Teorijski hrvatski suverenitet nad krajiškim područjem nije nikada utnuo, dok faktički suverenitet, dakle stvarna vlast nad njim postepeno prelazi ne na krajiško pučanstvo nego najprije na unutrašnjoaustrijske staleže a potom na bečki dvor. Kaindl također ponavlja grešku koju su već učinili mnogi, kad »Statuta Valachorum« iz 1630. tretira kao »Ansiedlungsvereinbarung«, jer vladar nije mogao izdati privilegije koji bi regulirali naseljavanje vlaha na zemlji koja pravno nije pripadala ni njemu ni naseljenicima, nego je predstavljala faktički zaposjednuta imanja hrvatskih feudalaca. On je to mogao učiniti jedino u Žumberku u svojstvu kranjskoga zemaljskog kneza. Isto je tako nepravna tvrdnja da su statuti iz 1630. predstavljali »Grundlage der Verfassung im Bereich der Militärgrenze« jer oni nisu vrijedili izvan slavonske krajine, a konačno su i na tom području ukinuti u XVIII st. Mnogo su nezgodnije greške, međutim, protezanje područja Karlovačkog generalata početkom XVII st. do ušća Une u Savu i prebacivanje Banske krajine na područje Varaždinskog generalata, za koji autor više ne zna, te navodno osnivanje Karlovačke patrijaršije u XVIII stoljeću. Područje jurisdikacije vrhovnih dostojanstvenika srpsko-pravoslavne crkve na habsburškom teritoriju do 1848. službeno se naziva Karlovačkom mitropolijom, a crkveni poglavar nosi titulu mitropolita. Patrijarsi Arsenije III i Arsenije IV svoju su titulu stekli još dok su boravili u Turskoj, te je ona bila vezana uz njihove osobe, bez prava prenošenja na nasljednike.

Kurt Wessely (»Neuordnung der ungarischen Grenzen nach dem grossen Türkenkrieg«) govori uglavnom o današnjem području Vojvodine s

³ Die k. k. Militärgrenze. Beiträge zu ihrer Geschichte. Schriften des Heeresgeschichtlichen Museums (Militärwissenschaftliches Institut) in Wien. Band 6., Wien 1973, 327 str.

nešto osvrta i na područje Hrvatske. Pri tome donosi dosta podataka iz izvorne građe znatne vrijednosti, a za oblikovanje cjelovitog prikaza koristi se dobrom i provjerenom jugoslavenskom (uglavnom Ivić) i mađarskom literaturom. Uz neke manje omaške, ovo je jedan od boljih priloga.

U istom smislu posebnu vrijednost ima prilog Petera Krajasica (»Die Militärgrenze in Kroatien mit besonderer Berücksichtigung der sozialen und wirtschaftlichen Verhältnisse in den Jahren 1754 bis 1807«). Obilje proučene izvorne građe omogućilo je autoru da daje podroban i instruktivan pregled djelatnosti austrijske vojne uprave (doduše bez dubljeg zahvata u bit društvenih i ekonomskih odnosa).

Potom slijedi nekoliko rasprava o pojedinim specijalnim problemima odnosno o nekim »tehničkim« aspektima krajiškog života. Tu treba na prvom mjestu spomenuti odličan rad Hansa Bleckwenna (»Uniformen und Ausrüstung der österreichischen Grenztruppen 1740—1769«). Posebna je vrijednost ovoga rada u pokušaju autora da pođe dalje od deskriptivne razine i analizira »uniformiranje« Krajine kao problem u sklopu šire problematike krajiške ekonomike. Mjestimična nesigurnost u tumačenju pojedinih sitnijih detalja ne umanjuje vrijednost ovog rada.

Walter Hummelberger (»Zur Geschichte der Sereschaner«) izvršio je u svom članku reviziju dosadašnjeg poznavanja povijesti serežana. Valja istaći njegovu ispravnu konstataciju da se ta formacija prvi put spominje u »Militar Graenitz Rechten« iz 1754. nasuprot starijim mišljenjima koja osnivanje tog odreda stavljaju u vrijeme odmah nakon Karlovačkog mira 1699, a ta je greška našla mjesto i u Enciklopediji Jugoslavije. Hummelberger međutim griješi kada osnivanje serežanskog odreda dovodi u vezu s ratom protiv Turaka 1737—39. i prelaskom većeg broja kršćanskog stanovništva iz Turske na habsburški teritorij. Ti su naime preseljenici smješteni u Srijemu, dok se serežani javljaju na području Karlovačkog generalata i Banske krajine.

Za problematiku topografskih i drugih istraživanja koja se temelje na kartografskom materijalu, važni su prilozi Ericha Hillbranda (»Die Kartenbestände des Kriegsarchivs Wien für das Gebiet der ehemaligen Militärgrenze«) i Liselotte Popelka (»Karten und Pläne der Militärgrenze aus dem Nachlass des Feldmarschalls Karl Joseph Fürsten Batthyány-Strattmann«). Pregled arhivskih fondova Ratnog arhiva u Beču s uputama za njihovu upotrebu donosi Walter Wagner (»Quellen zur Geschichte der Militärgrenze im Kriegsarchiv Wien«), a vrlo preglednu bibliografiju za povijest Vojne krajine daju K. Wessely i Georg Zivkovic (»Bibliographie zur Geschichte der k. k. Militärgrenze«).

Naslov knjige Petera Krajasica⁴ daje krivu predodžbu o sadržaju. Autor obrađuje povijest Vojne krajine samo do prvih godina XIX st. Osim toga pregled krajiške povijesti do polovice XVIII st. dan je samo sumarno, uglavnom na temelju Vanićeka (sa svim njegovim pogreškama) i nema znan-

⁴ Peter Krajasic, Die Militärgrenze in Kroatien. Wien 1974. (Dissertationen der Universität Wien). 4 karte u prilogu, 288 str. + 12 strana popisa upotrijebljene arhivske građe i literature.

stvene vrijednosti. Dio rada koji je izrađen na temelju izvorne građe u bečkom Ratnom arhivu odnosi se samo na razdoblje od sredine XVIII st. do 1807. Iz ovoga je jasno da se autor poslužio (na žalost čestim u historiografiji) postupkom »pretvorbe« svog rada objavljenog u spomenutom zborniku u knjigu bez bitnih proširivanja i produbljivanja. Zato za bolji dio ove knjige vrijedi isto što i za članak koji joj je prethodio. U tome dijelu autor daje dragocjene podatke iz izvora koji nisu publicirani i time proširuje naše znanje, a ujedno nam daje mogućnosti da kontroliramo Vanfćeka za to razdoblje. Iako se iz tih razloga onaj dio Krajasicева rada koji se odnosi na saopćavanje izvorne građe mora pozitivno ocijeniti kao vrijedan doprinos povijesti Vojne krajine, ipak se mora primijetiti da on ne daje na temelju izvornog materijala dublju znanstvenu analizu povijesnih pojava nego zapravo prepričava izvore, tako da je njegov rad više izvadak iz izvorne građe nego povijest Vojne krajine.

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU — INSTITUT ZA HRVATSKU POVIJEST

INSTITUTE OF CROATIAN HISTORY
ИНСТИТУТ ХОРВАТСКОЙ ИСТОРИИ

RADOVI

VOL. 14

ZAGREB

1981

UDK 949.713

YU ISSN 0351—2142

RADOVI

VOL. 14 (1)

str. 1—395

Zagreb 1981.

Izdavač: Sveučilište u Zagrebu — Centar za povijesne znanosti
Odjel za hrvatsku povijest

UREDNIČKI ODBOR

Ljubo BOBAN, Zagreb, Josip ADAMČEK, Zagreb, Ljubiša DOKLESTIĆ, Zagreb,
Hrvoje MATKOVIĆ, Zagreb, Božena VRANJEŠ-ŠOLJAN, Zagreb,
Štefanija POPOVIĆ, Zagreb

GLAVNI I ODGOVORNI UREDNIK

Nikša STANČIĆ, Zagreb

Adresa uredništva: Centar za povijesne znanosti — Odjel za hrvatsku povijest,
Zagreb, Krčka 1

Časopis izlazi jednom godišnje

Cijena ovog broja iznosi 300 dinara.

Izdavanje časopisa sufinancira Samoupravna interesna zajednica za znanstveni
rad SRH — VII.

RADOVI 14

**Za izdavača
Prof. dr Josip Adamček**

**Lektor i korektor
Branko Erdeljac**

**Grafički oblikovao
Prof. dr Ivan Kampuš**